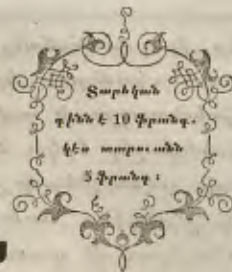




ԵՌՌՌՍ



Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 6.

1858

Ա. ՀԱՅՐ

Դ Ա Լ Ա Յ Ի Դ Ա Տ Ա Պ Ա Ր Տ Ե Ա Լ Ք



ԴՈՄՈՒՆՏԻՆ քիչ մը ժամանակ լուռ կենալէն ետքը նորէն սկսաւ խօսիլ եւ իր ընկերին հարցուց. հիմա ի՞նչ կը խորհիս ընել:

Պատանին որ դեռ ասոր վրայ ամենեւին մտածած չէր, կարող չեղաւ պատասխան տալ:

Սիրելի ընկերս, ըսաւ իրեն Աւրորա, աս աւերակը բնակելու տեղ չէ, պէտք էնք շուտով ասկէ ելլել եւ Գալիմա գեղն երթալ: Նոյն գեղն ասկէ վեց ժամ հեռու է, մենք դեռ տասուերկու ժամ լըյս ունինք:

— Լա է, պատասխանեց Բօլ, հոն երթանք, բայց թող տուէք որ նախ երթամ ճամբաները քննեմ որ ապահով է թէ չէ: Իմ հեռաւորութեանս ժամանակ դուք հոս հանդէսեցէք եւ քիչ մը կերակուր կերէք, որպէս զի նոր դօրութեամբ մը ճամբորդութիւնն սկսինք: Աս ըսելով աւերակէն դուրս աճապարեց եւ սկսաւ գիշերուան դէպքերուն հետքը փնտռել: Բլրին դադար չունենալէն ետքը փրնտած նշաններն սկսաւ գտնել. շղաշատեռին կտորները գրեթէ բոլորովին աներեւոյթ եղած էին. խոտերուն վրայ դանդաղ մեծութեամբ ոտքերու նշաններ կը տեսնուէին եւ ասոցին անդին գետինը ծխախոտի մոխիր թափուած էր: Բօլ ուրիշ դիտողութիւն մ'ալ ըրաւ որ զինքը բոլորովին հանդարտեցուց. իր աւազին վրայ թող տուած զգեստն ալ աներեւոյթ եղած էր. հովը չէր կրնար զանիկայ տալ ըլլալ, բոլոր գիշերն օդը կատարեալ հանդարտ էր. ուստի հարկ էր որ ծովահէնք խաբուած եւ սխալ ուղղութիւն բռնած ըլլային: Աւաղակաց խորամանկ առաջնորդն ի Բօլ իր վարպետը գտած էր: Պատանին անոր խորամանկութեան յաղթեց:

Հետոյ նորէն աւերակը դառնալով սանդիւն

կործանած ոտքերը կարելի եղածին չափ նորոգեց եւ բարձր ձայնով Աւրորա տիկինը վար կանչեց, ըրած դիտողութիւնն անոր ծանոյց եւ անմիջապէս երկուքը մէկտեղ ճամբայ ելան: Արջին անգամ մ'ալ աչքերին նոյն զարմանալի աւերակին դարձուցին՝ որն որ արեւին պայծառ լուսոյն մէջ կապուտակ երկնից կամարին տակ, բնութեան վայրենի զարդերէն շուրջապատուած, վեհ տեսիլ մը կ'ընծայէր: Նոր աշխարհքիս մէջ դժուարաւ կրնայ գտնուիլ այնպիսի շէնք մ'որ աս ճարտարագործ շինուածքին հետ կապող ըլլայ միջիլ: Իր պանչելը քանդակներն, իր հրաշակերտ զարդերն եւ յափշտակիչ ճարտարապետութիւնը կը ցուցնեն այնպիսի ազգի մը մեծութիւնն՝ որուն համբաւոյն, արուեստին, քաղաքակաշխարհի եւ աղէտալի վախճանին վրայ կը զանայ պատմութիւնը մեղի տեղեկութիւն մը տալ:

Երկու փախստականք շուտ մ'ան հին ճամբան հասան՝ որ նոյնպէս ան անծանօթ քաղաքակաշխարհի գործքն է, ու ծաւերու մէջէն կ'անցնին: Ճամբուն երկու կողման երկիրներն զմայլեցուցիչ գեղեցկութիւն մ'ունէին. բարձրաբերձ ծառեր իրենց ծիւղերն անոր վրայ կամարաձեւ կը տարածէին. ամէն կողմ զով հովանի եւ անորժական անուշահոտութիւն մը կը տիրէր: Տեղ տեղ խիտ բոյսերուն մէջ ջրային թռչուններով լեցուն կապուտակ լճակներ, կարկաջասոս ջրվեժներ, եւ տափափշով, հալուէով եւ ուրիշ ջերմագաւառեան տնկերով շրջապատած աւերակներ կը տեսնուէին: Ա'երեւար թէ հոս բնութիւնն իր ամէն ճիգը կ'ընէր եւ ամէն հրապուրիչ զարդերով կը զարդարուէր, որպէս զի իր անհետ եղած պատուադիրները նորէն իրեն ձգէ: Աւրորա կոմսուհին աս վեհ երեւոյթնութեան մէջ իր վիշտերը քիչ մը ժամանակ գրեթէ մոռցած էր: Հաւատարիմ շունն իբրեւ յառաջապահ երկու փախստականաց առջեւէն կ'երթար, մի եւ նոյն ճամբան չորս հինգ անգամ կը պտրտէր, ամէն շարժում կը գիտէր, ամէն մութ խողովներուն միտ կը գնէր եւ ետքն իր տէրերուն քովը կը դառնար, իբրեւ թէ ուղեւոր ըսել թէ ամենեւին վտանգ չկայ, կրնաք հանդարտ յառաջ երթալ:

Արեգակն իր վերջին բարձրութեան հասած

էր. իր բողաճաճանջ ճառագայթները ծառերուն խիտ տերեւակամարէն կը թափանցէին եւ անոնց տակ հովանաւորուած զով ճամբան ալ կը տաքցընէին. ալ կարելի չէր երկու ճամբորդներուն իրենց ընթացքը նոյն շուտութեամբ յառաջ տանիլ, հարկ էր որ քիչ մը հանգիստ առնուն: Բօլ դարձեալ հին շէնքի մ'աւերակ մը գտաւ որուն քովէն յստակաջուր վտակ մը կոկոռներու մէջէն մեղմ կարկաջով կը սահէր կ'անցնէր, եւ բազմաթիւ պողպէր ծառեր իրենց ակաղձուն ոստերն ամէն կողմ կը տարածէին: Աս թոն աւերակին մէկ ընդարձակ սրահը մտնելով՝ ամէն կողմ քննեց եւ ետքը գետինը նստաւ, յայտնի իմացընելով թէ ամենեւին վտանգ չկայ: Երկու ուղեւորք բնութեան իրենց ընծայած պտուղներէն չորաբեկ կերակուր մը պատրաստեցին եւ իրենց քաղցն անցընելէն ետքը պարարտ խոտին վրայ քուն մտան:

Աս հանգստեան դադարն երկու ժամու չափ տեւած էր երբ որ յանկարծ պայծառութեւ պապկաներու ճռուողընու ձայն մը զիրենք արթնցուց. անմիջապէս երկուքը մէկտեղ ոտք ելան եւ Աւորրա իր ընկերը փութացուց որ շուտով ճամբայ ելլեն: Ասթոն դարձեալ ուղեց իրենցմէ բաժնուիլ եւ լըտեւութիւն ընել, բայց Բօլ նշան ըրաւ որ իր քովէն ելլայ: Փախստականք կողմնական ճամբէ մը՝ որ իրենց ճամբան շատ կը կարճեցընէր անկասկած յառաջ կ'երթային, վասն զի նոյն օրն ամենեւին իրենց հանգիստը խռովող դէպք մը պատահած չէր: Բայց յանկարծ շան ականջներուն վրայ անսովոր շարժում մը սկսաւ տեսնուիլ. երկու ուղեկիցք ասիկայ դիտեցին եւ սկսան մտադրութեամբ ամէն կողմ նայիլ, բայց ամենեւին կասկածելի բան մը չտեսան:

— Հունն ստուգիւ չիսխալիր, ըսաւ Բօլ ինքն իրեն եւ առանց Աւորրային իմացընելու իր հրացանին հրահանին վառօդը քննեց: Ասթոն մեղմ կը խորնչէր եւ իր տէրերուն առջեւ կեցած՝ կ'ուղեր զանոնք արգելուլ որ ալ յառաջ չերթան: Կոմսուհին արագ շարժմամբ մը Բօլին գօտիէն ատրճանակները քաշեց. Ես ալ, ըսաւ, գիտեմ՝ զէնք գործածել, եւ պատրաստուեցաւ իր ընկերին օգնել:

Իրենց կեցած տեղէն քիչ մը հեռու կը տեսնուէր ան խորունկ եւ երկայն խողովներէն մէկն՝ որոնք հասարակածի անապատներուն մէջ շատ յաճախ կը գտնուին: Բօլ աչուրներն աս խողովին բերանը դարձուցած մտադրութեամբ կը նայէր եւ ամէն րոպէ կը սպասէր որ անկէ վտանգաւոր եւ ահագին երեւոյթ մը դուրս պիտ'որ ելլէ: Բնութիւնն հոս ալ իր ջրմագաւառներու սեպհական ամէն զարդարանքներովը զարդարուած էր. առատահիւթ մատաղատընկեր հազարամեայ տերեւամերկ ծառերու քովէն վեր կը բարձրանային. կանաչագեղ խոտեր գետինը կը պատէին, զարմանակերպ թփեր իրարու քով բուսած՝ խիտ մացառներ կը ձեւացընէին. ժայռերու ծայրերն արեգական ճառագայթներէն՝ յղկուած մետաղի պէս կը փայլէին. կողմ մը հովանաւոր կա-

մար, ուրիշ կողմ՝ մ'անծառ ու մերկ դաշտ կը տեսնուէր. տիրած լուսնիւնը միայն խառնուող պապկայից ձայնը կ'ընդհատէր:

Յանկարծ խողովին եղբրը թխագոյն մարդիկ սկսան երեւալ. Բօլ անմիջապէս ճանչցաւ որ անոնք Վանտանգերի ըսուած՝ ամէն մարդիկներէ անարգեալ թափառականներն են, որոնց ճավայի մէջ նոյն ժամանակը Գատապարտեալ անունը կու տային: Աս մարդիկներն, եթէ պսպիսի արարածք Մարդ կոչուելու արժանի են, մեր պատմութեան պատահած ժամանակներն անտառներու եւ անապատներու մէջ խուսի խուսի կը պտըտէին եւ աւազակութիւն կ'ընէին. ամենեւին ճանբորդներու չէին խնայեր, այլ անխնայ կը սպաննէին: Եթէ իրենց աւազակութեամբ ձեռք բերածը բաւական չէր ըլլար իրենց հարկաւորութիւնը լեցընելու, նաեւ մարդու միս ալ կ'ուտէին:

Գատապարտելոց խումբը շատ մեծ էր, ամէնը հրացաններով, նիզակներով, դաշոյններով, ատրճանակներով ու ցպերով զինած էին. նաեւ իրենց հետ երկրագործութեան գործիքներ ալ կը կրէին: Առհասարակ փոքրամարմին էին եւ մինչեւ կէս մէջքերնին մերկ: Արտաքոյ կարգի տգեղութեան հետ իրենց մարմնոյ կազմածն ու ձեւն աղնութիւն մ'ալ ունէր: Խմբին առջեւէն երկու կանայք ալ կ'երթային: Փախուստ եւ պաշտպանութիւն հաւասարապէս անկարելի էր, Բօլին ճակատը պաղ քրտինք պատեց եւ գրտնուած տեղը սառածի պէս անշարժ մնաց: Սակայն իր քաջասիրտ ընկերն, Աւորրա կոմսուհին, առանց այլայլելու ձեռքի ատրճանակները գետինը դրաւ, աչուրներն երկինք վերցուց եւ ինքզինքն անոր յանձնեց. ասկէ ետքն համարձակ ընթացքով դէպ ի դատապարտեալներն սկսաւ յառաջանալ:

Վայրենի աղաղակ, ոտքերու դուրիւն, դըրդուիւն, անհաներու կրճիւն, կապկական շարժումներ, ասոնք եղան աս վայրագներուն աղնական տիկնոջ ընդունելութեան համար ըրածները:

— Սիրելի բարեկամք, ըսաւ իրենց Աւորրա մալցեան լեզուաւ, ես եւ իմ ընկերս, երկու Գաղղիացիք որ ձեզի երբեք վնաս մը չէնք հասուցած, աս անապատիս մէջ մոլորեցանք: Կ'ուզենք Գալիմա գեղն երթալ եւ հոն նաւ մանել. եթէ ձեզմէ մէկը մեզի առաջնորդէ, շատ շնորհակալ կ'ըլլանք եւ զինքն առատ կը վարձատրենք:

Գատապարտեալներն սկսան իրարու հետ ցած ձայնիւ խօսիլ, բայց իրենց կեցուածքն ամենեւին թշնամական չէր:

— Չեր խեղճ կանայքը շատ յոգնած կ'երեւան, ըսաւ դարձեալ կոմսուհին, եւ մատէն մատանին հանեց, անոնցմէ մէկուն մատը դրաւ, իսկ միւսին տուաւ իր ստակի պզտիկ քսակն՝ որ իր բոլոր գանձը կը բովանդակէր: Արտաքոյ կարգի էր աս վայրենեաց զգացած ուրախութիւնը, զորն որ ծափ ծափի զարնելով, վեր վեր ցատքերով եւ կոմսու-

հւոյն փաթեթներով կը յայտնէին: Նաեւ արանց գընդին ալ աս առատաձեռնութիւնը մեծ հաճութիւն պատճառեց, որովհետեւ մինչեւ նոյն ժամանակ ճերմակ մարդէ մ'այսպիսի ընտանութիւն եւ այսչափ բարեկամական ցոյց երբեք տեսած չէին: Ամէնը մէկտեղ իրենց կարողութեան չափ կոմսուհւոյն մեծարանք ցուցուցին եւ ուղեցին գնդովին իրեն ընկերանալ եւ մինչեւ Գալիմա տանիլ: Աս բաներս պատահած ժամանակը Բօլ ծառի մը կռթնած կեցած էր եւ աչքն Աւրորայէն չէր դարձընէր: Կոմսուհին ղենքն ալ իր քովը կանչեց. պատանւոյն բարձր հասակն, պրական կեցուածքն ու վեհ քալուածքը Գատապարտելոյ վրայ մեծ ազդեցութիւն ըրին:

Բօլ կոմսուհւոյն արեգակը ցուցընելով իմացուց որ իրիկունը մօտ է եւ հարկ է ճամբանին յառաջ տանիլ: Աւրորա վայրենեաց գնդին դառնալով, Բարեկամը, ըսաւ, հիմայ հարկ է որ ձեզմէ հեռանալը բայց շուտով նորէն կը տեսնուինք, ձեր ամէն ինձի հետ գալ աւելորդ է, միայն ձեզմէ մէկն ինձի տուէք զորն որ միշտ քովս կ'ուզեմ պահել, բայց չէ թէ իբրեւ ծառայ այլ իբրեւ օգնական. իմ պաշտպանութեանս տակ իրեն ամենեւին փնաս չի հասնիր:

Վայրենիք Սիմֆինկ (կայծակ) անունը տուին. Սիմֆինկ յառաջ անցաւ, որ հաղիւ տասնութ օթը տարուան պընձագոյն, գանդրահեր ու թխակն վանտանգերի մին էր. ինքն որոշուեցաւ Աւրորային եւ իր ընկերին առաջնորդ ըլլալ: Գատապարտելոյ գունդն երկու ուղեւորներուն վերջին յարգութիւն մ'ալ ցուցուցին եւ իրարմէ բաժնուեցան. գիշերն իր տըխուր ստուերը տարածելու սկսած էր, եւ ճանապարհորդը իրենց առաջնորդովը Գալիմայի մօտ հասան: Հեռուէն խրճիթներուն բոլորտիքը կը տեսնուէին ան կրակներն որոնք ամէն գիշեր գազանները վախեցնելու եւ ընտանի անասուններն անոնցմէ պահպանելու համար կը վառուէին: Բօլ ժայռի մը վրայ արմաւենւոյ ծառատունկ մը նշմարելով՝ որուն մօտ իրեն ծանօթ Հոլանտացւոյ մը տունը կար, զանիկայ Սիմֆինկին ցուցուց եւ ըսաւ. Բարեկամ, հոն Ցաւիտոն Հոլանտացի գաղթականին տունը կը տեսնեմ. անիկայ զիս անգամ մը մեծ սիրով հիւրընկալեց. անշուշտ նաեւ այսօր զմեզ կ'ընդունի:

Սիմֆինկ չէր ուզեր Եւրոպացւոյ մը տուն երթալ, սակայն Բօլ ղենքն համոզեց եւ հաւանեցուց: Ծովուն մանր ալեաց խոխոջելն հեռուէն կը լսուէր, եւ աստեղաց աղօտ լուսովը նաեւ կայմերու բաղմութիւն մը կը տեսնուէր:

Վալագա նաւուն առագաստները յաջող հով մը կ'ուռնեցընէր եւ զանիկայ դէպ ի Պոռնէոյ կը մղէր: Նաւաստիներէն մէկ մասը չուաններուն եւ կայմերուն վրայ զբաղած էր. իսկ Պանդամ նաւուն կողմն կռթնեա՜նա՜ծ՝ կը պողար կը կանչէր, պլանդակ ձեւեր կ'ընէր, եւ իր կռուիւր կատաղութեամբ կը շարժէր: Վագերաչուին ու Գոպրա-Գաբել իր ունկնդիրներն էին:

— Կարող ըլլայի ղենքը մէյ մը ձեռք ձգել ու

կայմին վրայ գամել, պողաց աւազակապետը կատաղութեամբ փրփրալով:

— Սամարանկի Գաղղիացիքն, հարցուց իրեն Գոպրա-Գաբել:

— Ըստ պատասխանեց Պանդամ, ան անիծեալ կոմսն՝ որ զմեզ խաբեց, եւ ինքն իբրեւ մեղի ու վատ կին մը փախաւ գնաց: Թշուառականը կրնար զմեզ մինչեւ ճափային միւս կողմն իր ետեւէն ձգել, եթէ մենք զինքն աւելի երկայն հալածել եւ իր հրացաններուն ձայնը լսել ուղէինք: Բայց, երգուեալ ի կուռս Հնդկաց, ասոր վրէժը չարաչար պիտ'որ առնուի: Իսկ ան անիծեալ ճերմակ եւրոպացի կինն որ կրցաւ աս անգամ պրծիլ, ստուգիւ իմ ձեռքս պիտ'որ ինչայ եւ իմ կատաղութեանս համը պիտ'որ առնուի:

— Երկիր, պողաց կայմին վրայէն նաւաւար մը: Պանդամ անմիջապէս արեգական նայեցաւ եւ ըսաւ. Գիշերը մօտ է, աղէկ ժամանակ հասանք, եւ ղեկին քովն երթալով՝ սկսաւ անձամբ ղեկավարել: Գիշերուան պաշտպանութեան տակ Վալագան պզտիկ ծովածոց մը մտաւ. առագաստները վար առնուեցան եւ խոր լուծիւն մը նաւուն մէջ տիրեց:

— Բարեկամներ, ըսաւ Պանդամ ցած ձայնով, ձեր առաջնորդն իր խօսքը կը բռնէ. Պատրաստ էք:

Վմէն աւազակներն իրենց դաշոյնը շօշափեցին, բայց ամենեւին բառ մը չարտաբերեցին. իրենց ըրած շարժումը խօսքէ աւելի իմացուց:

— Սա բլուրը կը տեսնէք որ դէպ ի ծով կ'իջնայ եւ հրուանդանի մը պէս կը վերջանայ, միայն անիկայ զմեզ Պանձերմասսինկի ոսկեհանքէն կը բաժնէ: Աս ծովածոցն որուն մէջ մեր նաւը կեցած է, անուն չունի, վասն զի մինչեւ հիմայ հոս ամենեւին նաւ մտած չէ: Պոռնէոյի թագաւորը կը կարծէ թէ կարելի չէ աս կողմանէ ոսկեհանքներուն վրայ յարձակիլ, որովհետեւ ծովը խութերով ու ծանծաղուտ տեղերով լեցուն է, եւ ամէն հոն մօտեցած նաւերը կը խորտակին. սակայն ես որ լուսնոյ մահիկներուն մէջէն կրնամ նաւարկել, ան խութերէն չեմ վախնար: Հիմայ, շարունակեց Պանդամ իր խօսքն, այնպիսի բանի մը ձեռք պիտ'որ զարնենք՝ որուն մինչեւ ցայս օր ոչ ոք ձեռք զարկած է. ամէն մարդ անկարելի բան կը համարի Պանձերմասսինկի ձորէն նաւը ոսկեղ պզտիկ հատիկ մ'ալ առնուլը: Նոյն իսկ Սիւրգուֆ՝ ան քաջ նաւապետն, անգամ մը փորձեց աս տեղոյն վրայ յարձակիլ եւ ոսկին աւար առնուլ, ուղեւով անով մեծ նաւատորմիւ մը շինել. բայց ամէն իր մարդիկները կորսնցուց եւ եւ ոչ ափ մ'ոսկի կարող եղաւ ձեռք ձգել: Սակայն, բարեկամներ, մեր բանն ուրիշ կերպ պիտ'որ յաջողի: Ետեւէս եկէք:

Վալագապետը նաւուն մէջ երկու հօգի միայն թողուց եւ ինքը ցամաք ելլելով՝ կապիկ մը պէս մեծ գիւրութեամբ ան ցից ժայռին վրայ ելաւ. իր 24 նաւաստիներն ալ իրեն հետեւեցան: Եթէ Հնդիկները ղերենք տեսնէին, անշուշտ պիտ'որ կարծէին թէ դժոխքէն ելած գիւաց գունդ մըն են:

ՊԱՏՄԱՌՔԻՆ

ՎԵՃՈՒԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

Հայաստանին դիրքը վաճառականութեան այն-
չափ նպաստաւոր չէ. իր բոլորտիքը գտնուած բար-
ձրաբերձ լեռինք, իր ծովի մը հետ հաղորդութիւն
չունենալն, եւ նոյն իսկ իր երկրին լեռնային վիճակն՝
երթեւեկութիւնը շատ կը դժուարացնեն եւ օտար
երկիրներու հետ հաղորդութիւն ընելու մեծապէս
արդեւք կ'ըլլան: Ի վերայ այս ամենայնի իր բնա-
կիչքն առանց աս դժուարութեանց միտ դնելու,
շատ հին ժամանակէ սկսան հեռաւոր աշխարհներու
հետ առուտուր ընել, եւ իրենց ժրութեամբն ու հան-
ճարովը կամաց կամաց յառաջանալով՝ երկրիս վա-
ճառական ազգաց մէջ առաջին կարգը բռնեցին: Իր
երկրիս զանազան կողմերը գաղթած անդամները ճե-
նաստանէն մինչեւ Լոնտոն, Հնդկաստանէն մինչեւ
Լեհաստան եւ Ռուսաստան ահազօնն նաւերով ու
մեծամեծ կարաւաններով վաճառք կրելով՝ եւրոպա-
կան եւ ասիական գանձերն իրենց գոգը ժողվեցին:

Աս հայ վաճառականութիւնն երեք գլխաւոր
մտադրութեան արժանի ժամանակ ունեցաւ, այսինքն
Ա. Իր սկիզբը կամ առաջին ժամանակը, Բ. Իր վերջին
պայծառութեան ժամանակն (Ժ--ԺԷ դար) եւ Գ. Իր
ներկայ ժամանակը:

Ա. Հին մատենագրաց մէջ Հերոդոտ (440
Քրիստոսէն յառաջ) առաջինն է որ Հայոց վաճառակա-
նութեան վրայ մեղի տեղեկութիւն կու տայ. աս յոյն
պատմագիրն որ Ասիայի շատ կողմերն անձամբ պտը-
տելով՝ իր տեսածները գրեց, կ'աւանդէ թէ Հայք
Եփրատ գետին վրայ բանուկ նաւարկութիւն մ'ունին
եւ իրենց վաճառքը նաւերով մինչեւ Բաբելոն կը
տանին: Աս նաւերը, կ'ըսէ, հայ հովիւներ ծառի ճիւ-
ղերէ կը շինեն, դրսի կողմերը մորթով կը պատեն ու
գետ կիլեցնեն. ամէն մէկ նաւ երկու թիավար ու-
նի. նաւեւ անոնց մէջ մէկ կամ երեք նաւը շատ մեծ
է, աւելի, էշ ալ կը գտնուի: Երբ որ նաւերը Բա-
բելոն կը հասնին եւ հոն իրենց վաճառքը կը ծա-
խուի, տէրերը նաւը կը քակեն ու փայտն ալ կը վա-
ճառեն, իսկ մորթներն էշերուն վրայ բեռնաւորած՝
նորէն Հայաստան կը դառնան. վասն զի գետէն վեր
նաւարկել կարելի չէ իր սրընթացութեան համար:¹
Աս նաւերուն կրած վաճառքներուն մէջ յանուանէ
կը յիշէ Հերոդոտ արմաւէ հանուած տեսակ մը գինի,
զոր, ինչպէս շատ հաւանական է, Ասորեստանի մօտ
բնակող Հայք նոյն երկրէն բերած արմաւէն կը հա-
նէին եւ դարձեալ անոր վաճառատեղիները կը տա-
նէին: Հայ վաճառականաց Տիւրոսի հռչակաւոր վա-
ճառատեղիներն յաճախելը Ս. Գիլքըր մեղի կ'աւան-
դէ. Հայք իրենց երկրին ընտիր ձիերն ու ջորիները
ցամաքի վրայէն աս վաճառաշահ քաղաքը կը բերէին

¹ Դեռ մինչեւ հիմայ Եփրատի ու Տիգրիսի մէջ նաւարկող
նաւերը գրեթէ նոյն կերպով շինուած են, եւ նոյն եղա-
նակաւ կը նաւարկեն:

ուսկից ուրիշ երկիրներ ալ կը տարուէին: — Ի տանէն
Թորոգոմայ ձիովք եւ ջորւովք լցին զհրապարակս քո.
(Տիւրոսի): Եղեկիէլ—:

Սակայն Եփրատի եւ ցամաքի վաճառականու-
թենէն աւելի նշանաւոր ու մեծ էր Հայոց Երասխ
գետին վրայէն ըրած առուտուրը: Աս հայ գետը կաս-
պից ծովուն եւ անով նաւեւ Ոքսոս գետին հետ հա-
ղորդուելով՝ հայ վաճառականաց Ասիային ներքին
կողմերն յառաջանալու մեծ դիւրութիւն կու տար,
եւ զանոնք Բաղտրիացւոց, Հնդկաց եւ նոյն իսկ ճե-
նաց երկիրներուն շատ կը մօտեցնէր: Աս ճամբով
նոյն բարեբեր երկիրներուն վաճառքը Հայաստան կը
բերուէին: Հայոց Հնդկաստանի հետ հաղորդութիւն
ունենալը եւ նոյն երկրին ծանօթ ըլլալը կ'ակնարկէ
Քսենոփոն յոյն պատմիչն, ըսելով թէ Վիւրոս Պար-
սից թագաւորը Հնդկաց թագաւորին գեսպան խըր-
կել ուղղելով՝ Հայոց արքայէն խնդրեց որ իրեն ա-
ռաջնորդներ տայ: — Այսչափ միայն է մեր ազգին
հին վաճառականութեան վրայ ունեցած տեղեկու-
թիւննիս:

Սակայն աս առեւտրական գործունէութիւնը
կամաց կամաց նուազած եւ կամ բոլորովին դադրած
կ'երեւայ: Արտաշէս Բ. թագաւորն իր գահակալու-
թեան ժամանակ (Ա դարուն վերջերն) Հայաստանի
գետերը բոլորովին դատարկ գտաւ. անոնց վրայ երթ-
եւեկող նաւ մ'ամենեւին չէր տեսնուեր, եւ շատ
տեղեր նաւեւ արուեստներն ու մշակութիւնն՝ որոնք
վաճառականաց առուտուրին նիւթերը կը մատակա-
րարէին, նուազած եւ անփոյթ եղած էին: Ուստի ինքը
ձեռք զարկաւ նորէն երթեւեկութիւններն ու նաւաւ-
կութիւնը կենդանացնելու, եւ նաւեւ ցամաքի ճամ-
բաները շտկեց ու կարգաւորեց: Իր աս փոյթը մեծ
օգուտ յառաջ բերաւ, որովհետեւ անկէ ետքը դար-
ձեալ հայ վաճառականութիւնն օրէ օր յառաջադէմ
զարգացաւ, շատ քաղաքներ վաճառականաց ժողովա-
տեղի եղան եւ անբաւ գանձեր ժողվեցին: Վեցերորդ
դարուն մէջ, ինչպէս Պրոկոպիոս յոյն պատմիչը
կ'աւանդէ, Դուին քաղաքն Հայաստանի գլխաւոր վա-
ճառատեղին կամ շահաստանն եղած էր, ուր Հընդ-
կաստանէն, Պարսկաստանէն Վրաստանէն եւ յունա-
կան ու հռոմէական երկիրներէն տեսակ տեսակ վա-
ճառք կը ժողվուէին: Աս գործունէութիւնը միշտ
աւելնալով շարունակեց մինչեւ Ժ դար, որ ժամանա-
կէն սկսաւ հայ վաճառականութեան բուն ոսկի դարը:

Բ. Բազմադարեանաց թագաւորութեան ժամա-
նակն, (Ժ եւ ԺԱ դարերուն մէջ) Հայաստանի վա-
ճառականութիւնն իր վերջին պայծառութեան հաս-
նելու ճամբան մտաւ: Հայք իրենց սեպհական իշխա-
նաց հովանաւորութեան տակ, իրենց գործունէու-
թիւնն աւելցուցին եւ երկրին առուտուրը շատ ծաղ-
կեցուցին: Տասներորդ դարուն մէջ շատ անուանի
եղան Արծն եւ Կարս քաղաքներն՝ որոնք նոյն ժամա-
նակուան գլխաւոր շահաստաններն էին եւ իրենց
հարստութեան պատճառաւ հետեւեալ (ԺԱ) դարուն

սկիզբը Պարսից զենքերն իրենց դէմ հրապուրեցին, եւ անոնց աւարին մատնուեցան: Նաեւ փոքր Հայոց մէջ քանի մը վաճառատեղիք եւ մանաւանդ Մելի-տինէ, աս ժամանակներս շատ ծաղկեցան: Նոյն դա-րուն Հայաստանէն հանուած վաճառաց մէջ յա-նուանէ կը յիշատակուի բամբակն՝ որ Ե դարէն վեր փայտակարան նահանգին (Հայաստանին արեւելեան կողմը) մէջ շատ առատ կը բուսնէր եւ նաեւ ուրիշ կողմեր շատ կը մշակուէր: Պարսից Տուղըիլ (Թափա-ւորին Մանազկերտ պաշարած ժամանակը (ԺԱ դա-րուն) նոյն քաղքին մօտերն այնչափ բամբակի բեռեր գտնուեցան որ պարսկական զօրքն անոնցմով իրենց պատերազմական մեքենաներուն առջեւ պատ-նէշներ շինեցին: Աս ժամանակներս Հայաստանի մէջ նաեւ բամբակէ գործուածներն եւ մանաւանդ բարակ կտաւները վերջին աստիճանի կատարելութեան հա-սած էին, որոնք վաճառականաց վաճառահանութեան (օտար երկիրներ տանելու վաճառք) առատ նիւթ կը մատակարարէին: Մարգար Բոլոյ վենետացի ճանա-պարհորդն որ 1300ին Հայաստան եւ Ասիայի քանի մ'ուրիշ տեղերը պտրտեցաւ, Երզնկայի մէջ գոր-ծուած բամբակէ բարակ կտաւներուն համար կ'ըսէ թէ վերջին աստիճանի բարակութիւն ունին եւ իրենց նմանն ուրիշ տեղ չի գտնուիր:

Երբ որ մէկ կողմանէ բուն Հայաստանի բնա-կիչք ազգային վաճառականութիւնն աս կերպով յա-ռաջ կը տանէին, ուրիշ կողմ մը, այսինքն Նիքիկիայի մէջ ուր ԺԱ դարուն վերջերը նոր Հայական (Ռու-բենեան) տէրութիւն մը հաստատուած էր, Հայք նոյն գործունէութեամբ վաճառականութեան ծաղկեցու-ցիչ կ'ըլլային: Նիքիկիա Միջերկրական ծովուն եզերքն՝ Ասորոց եւ Եգիպտոսի բարեբեր երկիրներուն մօտ, եւ նոյն իսկ ինքն ամբաւ բերքերով եւ ընտիր ու պարարտ անասուններով լեցուն ըլլալով, առուտուրի մեծ գիւրութիւն կու տար: Տարսոնի նաւահանգստէն որ նաւերի գետով մը ծովուն հետ կը հաղորդուէր, տարուէ տարի անհամար նաւեր կ'երէին Նիքիկիայի վաճառքն օտար երկիրներ կրելու համար: Ռուբե-նեան թագաւորը մասնաւոր փոյթ մ'ունեցան աս առուտուրը ծաղկեցնելու, եւ աս վախճանաւ Վենե-տացոց, Ճենովացոց եւ Նիկիիացոց՝ որոնց ձեռքն էր նոյն դարուն մէջ ծովային վաճառականութիւնը, շատ ազատութիւններ տուին, որով անոնց նաւերն սկսան մեծ բաղմունքեամբ Նիքիկիայի նաւահանգիստ-ներն յաճախել: Դեռ մինչեւ ցայսօր Վենետիկի եւ Ճենովայի գիւններուն մէջ աս ազատութեանց հրո-վարտակները պահուած են: Նիքիկիայի դուրս խրկած վաճառքն ըստ մեծի մասին անգործ նիւթեր այսինքն բուրգ, կաշի, երկաթ, եւ զանազան ընտիր անասուն-

¹ «Աս տարի, (Տաճկաց 702, կամ մեր 1303 թուականին) կ'ը-սէ Մարքրիդ արաբացի պատմիչը, Սոյ թագաւորը (Վոս-տանդին Բ) Նիպրացոց ծովուն վրայ ծանրագին վաճառ-քով լեցուն բաղմունքի նաւեր հանեց, որոնց արժէքը 100,000 ոսկի դնարք կը հասնէր: Աս նաւերն հովէն մղուե-լով՝ Տափեզի նաւահանգիստը մտան, եւ ամենքն Եգիպ-տացոց ձեռքն ինկան»:

ներ, ձի, ջրբի, ոչխար եւ այլն էին, որոնց դիմաց ինքն ալ գրսէն կ'առնուր զանազան եւրոպական գոր-ծուածներ, մետաքս, մետաքսէ կերպաններ, բարակ կտաւներ, ներկի նիւթեր ու շաքար զորոնք՝ ինչպէս հաւանականաբար կը կարծուի, հայ վաճառականք ցա-մաբէն Ասիայի ներքին կողմերը կը տանէին ու կը վա-ճառէին: Նիքիկիայի նոյն ժամանակուան մաքսատանց ու նաւահանգիստներուն կարգաւորութիւններէն կ'ե-րեւայ թէ աս առուտուրը շատ մեծ եւ ընդարձակ էր եւ անկէ առնուած մաքսերն ու տուրքերը տէրութեան գլխաւոր մուտքերէն մէկը կը կազմէին:

Ռուբենեան թագաւորութեան ինչալովը (ԺԳ դար) Նիքիկիայի Հայոց վաճառականութիւնն սկսաւ նուազիլ. սակայն նոյն ժամանակը բուն Հայաստանի մէջ բնակող Հայք օրէ օր իրենց առուտուրը կը ծաղ-կեցնէին, մանաւանդ ջուղայ աւանին ու Գանձակի բնակիչք՝ որոնք չէ թէ միայն Պարսից, Վրաց եւ ու-րիշ շրջակայ երկիրներուն վաճառականութիւնն իրենց ձեռքն ունէին, այլ նաեւ Եւրոպայի գլխաւոր վաճա-ռատեղիներուն առուտուրին մեծ մասը գրաւած էին: Արգէն ԺԳ դարուն կէսերը Վենետիկ բաղմունքի հայ վաճառականք կը գտնուէին, որոնց վենետացի Մար-կոս Ծիանի կոմսը մասնաւոր տուն մը պարգեւած էր (1240). եւ ԺԵ դարուն մէջ Գաղգարինոս անուն աղետական մ'իր ծախքովն Հայոց առանձին եկեղեցի մը շինել տուած էր (Ս. Խաչի եկեղեցին, որ դեռ մին-չեւ ցայսօր Վենետիկի Միտիմարեան Հարց ձեռքն է) ի նշան երախտագիտութեան, որովհետեւ աս աղ-նուականը Պարսկաստան դեսպան դացած ժամանակն հնտեղի Հայերէն մեծ նպաստ ու մարդասիրութիւն գտած էր: ԺԳ դարուն վերջերը Բիզանիայի դքսութեան մէջ ալ շատ վաճառական հայք կը գտնուէին, որոնցմէ Պետրոս Միրանդեան անուամբ մէկն 1365ին Քիո-րենցա քաղքին մօտ իր ստակովը կարգուստան կրօ-նաւորաց համար մեծ ու փառաւոր վանք մը շինեց, ինչպէս նոյն վանքին յիշատակարանները կը պատմեն: Աս հայ վաճառականաց թիւն ԺԶ դարուն վերջերն աւելի եւս բաղմացաւ երբ որ Բիզանիայի Փերդինանդ դուքսը մասնաւոր թղթով նոյն ժամանակուան եւ-րեւելի վաճառական ազգերն հրաւիրեց իր երկիրը գա-լու, անոնց զանազան ազատութիւններ խոստանալով: Ասկէ յորդորուած հայ վաճառականաց բաղմունքին մը եկան Վիփոնոյ քաղքն հաստատուեցան՝ որ նոյն ժամանակն Իտալիայի առաջին վաճառատեղիներէն մէկն եւ ազատ նաւահանգիստ մըն էր, եւ սկսան հոն Ա-րեւելեան վաճառքներով ու գլխաւորաբար ծաղկեայ կտաւներով մեծ առուտուր մ'ընել: Յաջորդ դարուն վերջերն հոստեղը գտնուող Հայք այնչափ բաղմացած էին որ իրենց մէջէն 30ի չափ մեծամեծ ու հարուստ վաճառականք, ժողովք ընելով՝ որոշեցին ազգային եկեղեցի մը շինել, եւ մէջերնին աս վախճանաւ ստակ ժողովեցին: Աս գլխաւորաց մէջ Մարգարեան Պարոն Նիլապիան ջուղայեցի վաճառականը շատ անուանի էր, զոր Հայք իրենց ազգապետ դրին եւ իր ձեռքն

յանձնեցին նաեւ եկեղեցւոյն շինութեան վերահացութիւնը: Շատ դժուարութիւններէ ետքը հաղիւ 1701ին շինութիւնն սկսաւ եւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին նուիրուեցաւ: Լիւթովնոյ մէջ աս ժամանակս շատ համարու ապառիւ ունէր նաեւ Աստուածատուր Մաթուսեան ջուղայեցի վաճառականն, իր հարստութեամբն ու հանճարովն, որն որ իր ազգակիցներուն մեծ բարիքներ քրաւ: Իննովկենտիս Թ. աս հոգակաւոր անձին Լատերանու կոմսութեան պատիւ տուաւ, զինքն Հռոմայի քաղաքացի անուանեց, եւ Ոսկի խաչի կարգին շքանշանը շնորհեց: Լիւթովնոյ վաճառականութեան ինչալովն, հոն գտնուող Հայոց թիւն ալ կամաց կամաց բոլորովն նուազեցաւ, եւ հիմայ հաղիւ իրենց յիշատակը փնայած է:

Հայոց առուտունն աս կերպով օրէ օր ծաղկելով, եւ աղքատ արտաքոյ կարգի հարստալով՝ մանաւանդ Թ. Գարուն մէջ՝ որ ժամանակն հայ վաճառականութիւնն իր պայծառութեան վերջին ծագն հասած էր, գրեթէ բոլոր աշխարհքիս մտադրութիւնն իր վրայ դարձաւ: Նոյն ժամանակներն Եւրոպայի եւ Ասիայի թագաւորք իրենց երկիրները ծաղկեցնելու մեծ փոյթ ունէին, եւ ասոր դիւրաւ յաջողելուն համար իրենց տէրութեան մէջ հայ վաճառականներ բերելու կամ շատցնելու ետեւէ կ'ըլլային: Աս գործքին առաջին ձեռք զարնողն եղաւ Շահաբաս Ա. Պարսից թագաւորն, թէպէտ բռնական եւ անողորմ միջոցով մը: Արդէն յառաջագոյն իրեն ծանօթ եղած էր Հայոց Ժրութիւնն, առուտունի յաջողակութիւնն ու հարստութիւնն, ուստի իր Օսմանեանց դէմ մղած պատերազմին ժամանակն որոշեց որ Հայաստանի բնակչաց մէկ մասը, մանաւանդ ջուղայ հարուստ աւանին բնակիչներն իրենց տեղերէն բռնութեամբ հանէ եւ իր երկրին մէջ տանի զետեղէ, որպէս զի անոնց ձեռքով Պարսկաստանի առուտունը կենդանանայ: Իր որոշումը մեծ անգթութեամբ ի գործ դրուեցաւ. շատ տեղեր, որոնց մէջ նաեւ ջուղայ՝ կրակի տրուեցան եւ անոնց բնակիչքը Շիրազ գաւառին մէջ ու մաս մ'ալ Սպահանի քով զետեղուեցան: ջուղայեցիք որ աս դաղթականութեան առաջին ժամանակները վերջին կարօտութեան մէջ ինկած էին, կամաց կամաց կաղուրեցան, Սպահանի մօտ Նոր Ջուղան շինեցին եւ իրենց հին գործքը նոր Ժրութեամբ մը սկսան վարել: Շահաբաս Հայոց մեծ ազատութիւններ շնորհելով՝ անոնց առուտունին յառաջադիմութեան շատ նպաստաւոր եղաւ: Նոյն ժամանակը Նոր Ջուղայի վաճառական տներուն մէջ շատ անուն ստացաւ Սաֆարեանց տունն՝ որ մեծ հարստութիւն մը դիպած էր¹: Աս ընտանեաց անդամները նաեւ նոյնտեղի Հայոց

¹ Կ'ըսուի թէ օր մը Շահաբաս խոճայ Շաֆրազ Սաֆարեանին հետ պալատելու ժամանակն, ընտանութեամբ իրեն կը հարցունէ: «Տէր արքայ, սաղոյ դէ, որչափ է քու հարստութիւնդ»: «Տէր արքայ կը պատասխանէ Սաֆարեանին, եթէ իմ ունեցած ստակներս արասեան արծաթ դրամի (երկու օսմանեան դրամ արժող ստակ մը) դարձնեմ, կրնամ անոնցմով Զէնտերուտ գետին կամրջին 24 կամարներն այնպէս դրել որ գետին ջուրը կամրջին վրայէն սկսի անցնել»:

աղբապետ (Մեղիք) դրուեցան: ջուղայեցւոց վաճառականութիւնը հետզհետէ մինչեւ Հնդկաստանի եւ Ճինաստանի վաճառատեղիները տարածուեցաւ, որոնց վրայ յաջորդ թուերնուս մէջ պիտ'որ խօսինք:

ԲՆԱԳԱՏՄԱՆ

Փոյին զարմանալի յատկոթիւններն:

Ինչպէս Եւրոպա եւ Ասիայի հիւսիսային կողմերը ձին ու ջորին, նոյնպէս Հասարակածի մօտ եղզ երկիրներ եւ մանաւանդ Հնդկաստանի մէջ փիղը մարդկան ծառայութեան ամենէն հարկաւոր անասունն է: Ասոր համար Հնդկաստանցիք մանաւոր փոյթ մ'ունին աս աղին անասունն որաւր ընտանեցնելու եւ ծառայութեան վարժեցնելու: Կրթուած փիղ մ'ամէն տեսակ ծառայութիւն կ'ընէ, բեռ կը կրէ, հեծնելու կը դորձածուի, պատերազմներու օգնական կ'ըլլայ, եւ նաեւ նուէ բեռ տարակելու եւ ուրիշ ասոնց նման գործքերու կը ծառայէ: Հնդկիւններ նոր բռնուած վայրերի փիղը (փիղը որաւր կերպին վրայ ուրիշ անգամ կը դրենք) հետեւեալ կերպով կ'ընտանեցնեն: Զինքը նեղ օտուի մը մէջ դնելէն ետքը, մանաւոր պահապան մը կը սկսի մեծ խնամով իր կերակուրն ու ջուրն եւ ուրիշ հարկաւոր բաներն հոգալ. իրեն նեղութիւն տուող միջատները կը վաճառէ, իր վրայ յաճախ ջուր թափելով՝ կը զովայցնէ, եւ միշտ քովը կը կենայ: Աս կերպով անասունը նոյն մարդուն կը վարժի եւ թող կու տայ որ անիկայ իր կանտին հեծնէ: Փղապանն անգամ մ'անասունոյ վստահութիւնն ստանալէն ետքը կը սկսի երկաթէ ծանկով մը զանիկայ կառավարել եւ իրեն հնազանդելու վարժեցնել:

Հասարակօրէն փիղ մը կատարեալ ընտանեակաւ եւ իր պահապանին հնազանդելու համար վեց ամիս պէտք է: Սակայն կան որ աւելի շուտ կ'ընտանենան, կան ալ որ միշտ իրենց վայրենութեան մէկ մասը միշտ կը պահեն: Տամբիէ Գունքինի ստորագրութեան մէջ կը պատմէ թէ նոյն քաղքին մէջ փղերը ջուր խմելու տարուած ժամանակ, անոնց առջեւէն մարդ մը թմբուկ զարնելով կ'երթայ. ասով ժողովարդը կ'իմանայ որ կէս ընտանի փղեր կու գան, եւ շուտ մ'անկէ կը քաշուի: Սիամի մէջ, ինչպէս Գաւլեանի կը պատմէ, երբ որ կատարեալ ընտանեցած թագաւորական փիղ մը մեռնի, իր մարմնոյն ծանրութեամբ աղին փայտերով փայտալցոյտ մը կը շինեն ու դին անոր մէջ կայրեն. իսկ իր վայրենութիւնը պահած փղին դին կը թաղեն: Զիգ-գակնիկի մէջ մարդ մը տասը տարի անգագար աշխատեցաւ որ արու փիղ մը կրթէ եւ գործքի վարժեցնէ, սակայն պարագ տեղ. վերջապէս յուսահատելով՝ վաճառանոց տարաւ եւ ուզեց ոչինչ գնով ծախել. բայց իր բնութիւնն ամենուն ծանօթ ըլլալով, գնող մը չեղաւ: Նոյն կողմերը վաւելու փայտերը 5—6 ոսնաշափ երկայնութեամբ կը կտրեն եւ վրայէ վրայ կարգաւ կը շարեն. աս շարելու գործքը փիղը կը կատարեն. ամենեւին կարելի չէր ըլլար աս գործքը յիշեալ փղին գործել տալ: Օր մը յանկարծ տէրը տեսաւ թէ անասունը փայտի հրապարակը դացած՝ մեծ փութով կ'աշխատէր, եւ փայտերն այնպիսի գեղեցիկ կարգով մը կը շարէր որ մտաւոր մարդ մը հաղիւ կրնար այնպէս շարել:

Փիղն իրեն եղած նախատանաց շատ զգայուն է, եւ նաեւ շատ ժամանակ ետքն ալ անոր սխր կը հանէ: Ամեն

նուն ծանօթ է ան Տէրհի մէջ պատահած դէպքն, որ փիղ մ'իր պատճին (իօթիս-ժ) մէջ ժողոված ջրովը գերծակմը գրեթէ խղիւղեւր առտիծան հասցուց, որովհետեւ անիկայ քանի մ'որ յառաջ իրեն խնձոր մը ցուցնելով քովը մօտեցած ու պատճին ծայրն տուել խոթած էր: Ուրիշամարն ուրիշ դէպք մը կը պատմէ Ապուշ անուանուող փղն մը վրայ, որն որ իր նոյն գործքովը ցուցուց թէ աս անուան արժանի չէ: Աս փիղն որ մը զօրաց բեռ կրելու որոշուելով՝ իր վրայ զրուած ծանր բեռներուն մէկ մասը տանիլ չէր ուղեր, ուստի զանոնք կռնակէն վար կը նետէր. զօրաց վանապետն աս գործքին վրայ զայրացած՝ անասնոյն զիւրուն վրանի յից (գաղթ) մը նետեց: Քանի մ'որ ետքը փիղը ջուր խմելու երթալու ժամանակն նոյն վանապետը պատճովը բռնեց իրեն հետ տարաւ, եւ հնդկական արմաւենեղ (բասարիք) մը տակ բերելով զինքը վեր վերցուց ու թող տուաւ որ ծառին ճիւղը բռնէ եւ անկէ կախուած մնայ: Շիր պաշտօնակարը փղն մը յիշողութիւնը փորձելու համար հայցի մէջ քանի մը պղպեղ դրաւ եւ իրեն կերցուց: Անասունն աս բանէն շատ նեղացաւ եւ գրեթէ վեց շաբաթ ետքն, երբ որ պաշտօնակարն ուլ ամենեւին կասկած չունենալով նորէն իր քովն եկաւ եւ զինքը կը շոյէր, յանկարծ պատճին մէջէն անոր գլխէն վար յեխտաւ ջուր թափեց ու բոլորովին աղաւտեց: Նոյն իսկ Եւրոպայի փախարաններուն մէջ զբանաւած փղերուն վրայ շատ այսպիսի դէպքեր կը պատմուին: Անտանի փողոցներէն մէկուն մէջ մարդ մը փղն մը՝ պոշք բռնեց. անասունն ասոր վրայ զայրանալով՝ անմիջապէս ետ դարձաւ, մարդը պատճովը բռնեց, երկաթէ վանդակի մ'առջեւ տարաւ ու հոն այնչափ ատեն ճնշեց մինչեւ որ պահապանն եկաւ եւ աղաչանքով՝ զանիկայ նոյն պատճէն աղատեց:

Փղին իր բարերարներուն եւ նաեւ մասնաւոր անձանց առանձին սէր մը կապելուն ալ շատ օրինակներ կան: Աթենէսոն կը պատմէ թէ փիղ մը տղու մ'այնչափ սէր կապած էր որ առանց անոր ներկայութեան կերակուր չէր ուտեր, եւ անոր քնացած ժամանակը մեծ խնամով ծանծերը կը վնասէր որ իրեն անհանգստութիւն չտան: Ուրիշ փղն մը համար Եղիստոն կը պատմէ թէ Անտիոքի մէջ ծաղիկ ծախող աղջկան մը մասնաւոր սէր մ'ունէր: Փիղ մ'իր կատարութեան ժամանակ իրեն պահապանը մեռցնելով, կ'ընէ Շիր պաշտօնակարն, աս գործքին վրայ այնչափ տրտմեցաւ որ կամայ կամայ առողջութիւնը կորսնցուց եւ վեց ամիս ետքը մեռաւ: Այլայի թագաւորին փղերէն մէկն իր տէրն՝ որ պատերազմի մէջ մեռած էր, տաճարահինգ օրագաց:

Աս անասունը զարդ շատ կը սիրէ եւ անկէ մեծ զուարճութիւն կը զգայ: Ասոր համար Հնդկաստանից բաննց վրայ նկարէն մարթեր, բանուած թամբ, արծաթէ շղթայով կապուած բոժոժներ կը դնեն եւ ակումներուն վրայ ստիկե օղեր կ'անցնեն: Այսպէս զարդարուած փիղ մը գոռոզութեամբ եւ պարծելու ձեւով մը կը քայլէ: Պղնիստ կը պատմէ թէ Անտիոքոս թագաւորին փղերէն մէկն՝ պատճոյ համար իր վրայէն արծաթէ զարդերուն վերցուելուն այնչափ տրտմութիւն զգաց որ կերակուր ուտել չուզէր եւ ամօթէն մեռաւ: Աս պատմութիւնը քիչ մը չափազանց կ'երեւայ:

Փղերն իրենց բռնուելուն առաջին օրէն իրենց փղպանին հնազանդելու եւ անոնց ուղածը կատարելու կը վարժին. փղպանը միայն նշանով իր կամքն անոնց կ'իմացնէ. ծամբայ ընելու ատեն ոտքովն անանոյն վիզը դէպ ի ան

կողմը կը հրէ, որ կողմն որ կ'ուզէ զանիկայ դարձնել. իր հերիւնին (պէղ) ծայրովը զանիկայ յառաջ քաշելու կը ստիպէ եւ անոր կոթովը ճակատին դպչելով՝ կը կեցնէ: Անասունը քիչ անգամ աս նշաններուն հնազանդելու կը զանայ: Իր անունը կանչուած ժամանակը մասնաւոր ծայն մը հանելով՝ պատառխան կու տայ ու տիրոջը քովը կու գայ, ինչպէս կ'ընեն նաեւ շունն եւ ձին: Բայց փղին աս անապոյտութիւնը նոյն երկու անասնոց հնազանդութենէն շատ աւելի է. փղպան մ'իր փղին զանազան խոստովներ ընելով, զոր օրինակ անոր օղի (բաբ) եւ կամ անոյշ կերակուրներ խոստանալով, կրնայ ամէն իր ուղածը կատարել տալ: Հնդկիներն աս խոստովներն անանոյն չէ թէ պարզ խօսքով կ'իմացնեն, այլ զանազան ձեւերով կամ խոստացածնին անոր ցուցնելով: Հէպեր կը պատմէ թէ փղպան մ'իր փղին նշան ըրաւ որ կ'ին մը սպաննէ՝ որն որ իրեն նախաւ տական խօսք մ'ըսած էր, եւ անասունն անմիջապէս հնազանդեցաւ: Աս մարդն իբրեւ սպանող ի մահ գատապարտուեցաւ Գալիւսիէ Մոլուքի մահմետական զօրաց հետ ծամբորդութիւն ըրած ժամանակը տեսաւ որ փղերն իրենց թամբին վրայ գտնուած հնդկական կուռքերն իրենց պատիճներով կը փրցնէին ու կը նետէին, որովհետեւ մահմետական փղպանը ան կուռքերուն հակառակ ըլլալով, անասուններուն նշանով իմացուցած էին որ զանոնք նետեն:

Աս հսկայ չորքոտանոյն ամենէն զարմանալի բնութիւնն ան է որ կրնայ իրեն մասնաւոր գործքեր յանձնուիլ, զորոնք մեծ ճշգրտութեամբ ինքն իրեն կը կատարէ: Շատ փղեր դիշերներն իրենց ոտքերը կը կապեն, որուն սովորութեամբ վարժած են: Հնդկաստան ծառայող պաշտօնակար մը կ'ըսէ թէ «Անգամ մը տեսայ որ փղպանի մը կ'ինն իր պղպի որդին փղին խնամայն յանձնեց, ինքն ընտանեաց ուրիշ գործքերուն զբաղելու համար. ինձի մեծ զարմանք պատճառեց չորքոտանի խնամակարն ցուցուցած մտադրութիւնն ու հոգն՝ որով իրեն յանձնուած մանկիկը կը խնամէր: Տղան տեղ մը հանդարտ չէր կենար, այլ միշտ սողալով իր տեղէն կը հեռանար. սակայն փիղը մեծ զգուշութեամբ զինքը կը բռնէր ու նոճէն իր առաջին տեղը կը նստեցնէր: Նոյն զբաղմամբ փեղն իր զօրութիւնը կը փորձէ: Տ'Օպսոնիլ կ'աւանդէ թէ «Երկու փիղ տեսայ, որոնց իրենց տէրն հրամայած էր պատ մը փրցնել, իրենց օղի եւ պտուղ խոստանալով: Անասունը իրենց զօրութիւնները միացուցին, այսինքն պատիճնին՝ զորոնք փղպանը կաշով պատած էր որպէս զի չ'իմասին, իրարու պլլելին եւ միարան պատին ամենէն ամուր կողմը զարնելու սկսան: Աերջին անգամ սաստիկ զօրութեամբ մը պատին զարնելէն ետքն, անմիջապէս ետ փախան, որպէս զի վար ինկած քարերէն չ'փրարորին:

Ուրիշ փղն մը համար կը պատմուի թէ վրան բեռելով՝ Գանգէս գետը ըրգալով անցաւ, բեռերն ինքն իրեն վար առաւ եւ զգուշութեամբ գետեզերքը տեղաւորեց: Աւելի զարմանալի օրինակ մը փղին իմացականութեան՝ Հնդկաստան ծառայող անգղիացի պաշտօնակար մը պատմած դէպքն է, որուն ինքն ակամատես եղաւ: Սերինկապաթան մի պաշարման համար որոշուած մեծ թնդանութներն աւաղուտ եւ խորտաբորտ տեղէ մը կ'անցնէին: Թնդանութնադիզ զինուոր մը որ թնդանութի սայլին վրայ նստած էր, յանկարծ սայլէն այնպէս վար ինկաւ որ ստուգիւ անոր անիւներուն տակ կը ճմլուէր եթէ սայլին անմիջապէս ետեւէն եկող փիղն իրեն օգնութեան հրահրէր: Արթուն անասունն

ինկոլին վտանգը տեսնելով, շուտ մը պատճառով սպային ետեւի կողմը բռնեց վեր վերցուց, եւ այնչափ ժամանակ այնպէս կեցաւ, մինչեւ որ զինուորը նոյն վտանգաւոր դիրքէն ազատեցաւ:

Ընտանեցած փղերն երբեմն իրենց տէրերուն քովէն կը փախչին եւ իրենց վայրենի ընկերներուն երամբն մէջ կը խառնուին. սակայն նաեւ նոյն ժամանակն ալ իրենց հնազանդութիւնը կը պահեն եւ եթէ անուշին կանչուի, նորէն տէրերուն քովը կը դառնան, թէպէտ եւ շատ ամիսներ եւ նաեւ տարիներ յառաջ անոնցմէ հեռացած ըլլան: Իրենց անսպասելիութիւնն ու հպարտութիւնը մէջ մը սկըսելէն ետքն ոչ ազատութեան սիրով, ոչ հեռաւորութեամբ եւ ոչ ալ երկայն գերութենէ տաղտկանայով կը կարծնընեն: Իրենց աս ընտելեան ու յատկութիւններուն համար կարելի կ'ըլլայ զերեքը ընտանեցընել եւ այնչափ օգտակար գործքերու ծառայեցընել:

ԱՐՈՂԵՍՏԱԿԱՆ

ԱՐԻ ԴԻՍԿՈՂ, ԼԼԹ ՊԱՏՐԱՍՏԱՆԻ ԿԵՐՊ

Լաթերն եւ զգեստեղէնները թրջելէն ու խոնաւութենէ պահպանելու համար մօտ ժամանակներս հետեւեալ դերին միջոցը գտնուած է: Մեծ տակաւի (ֆլէշ) մը մէջ մէկ լիտր պղնձ (շառ) 35 լիտր ջրով հալեցընելու է. ուրիշ տակաւի մը մէջ լիտր մը կապարաշաքար (sucre de plomb) նոյնպէս 35 լիտր ջրի մէջ պէտք է լուծել, եւ ետքն երկու հեղուկներն իրարու հետ խառնել ու թողուլ որ դիրտն ամանին յատակը նստի: Երբ որ կատարեալ կը զոռի, հեղուկը դիրտէն պէտք է բաժնել: Աս կերպով պատրաստուած ջրին կամ հեղուկին մէջ կտաւներն ու զգեստները թաթիխելով եւ ետքը չորցընելով՝ անոնք ջրի դիմացող եւ ամենեւին անթրջելի կ'ըլլան: Լաթերը ջրի մէջ դնելէն ետքը պէտք է ձեռքով քիչ մը ժամանակ ծնշել եւ շարժել, որպէս զի հեղուկն անոնց ամէն կողմը թափանցէ, եւ զանոնք չորս ժամ նոյն ջրին մէջ թողուլ: Դուրս հանելէն ետքը թեթեւ մը թօթուելու (չէ թէ ծնշելու կամ ոլորելու) է, եւ ազատ օդի կամ տաքցած խցի մէջ կախելով՝ պէտք է չորցընել, խողանակել (ֆլէշ-լաւ) եւ ողորկել (ֆլէշ-ընել): Աս գործողութեամբ լաթերն եւ զգեստներն իրենց բնական տեսքը կ'առնուն եւ ամենեւին տարբերութիւն մը չեն ցուցընել:

Այսպէս պատրաստուած լաթերն, ինչպէս շատ փորձեր ցուցուցած են, ջրի դէմ դիմանալու մեծ զօրութիւն մը կը ստանան. զոր օրինակ՝ եթէ այսպիսի լաթի մը կտորը չորս ծայրերէն հաստատուի, այնպէս որ պարիի ձեւ առնու, եւ անոր մէջ 5 մինչեւ 6 մասնաչափ բարձրութեամբ ջուր լեցուի, լաթին միւս կողմը կատարեալ չոր կը մնայ եւ՝ եւ ոչ կաթիլ մը ջուր կրնայ իրմէ թափանցել: Լաթերն իրենց աս յատկութիւնը շատ երկայն ժամանակ կը պահեն:

ՄԱՆՐԱՆՈՒՐԷ ԵՎ ԶՈՒԱՐՃԱԼԷ

Նիկողայոս կայսեր մէկ կտտակը:

Նիկողայոս կայսրը շատ անգամ ծպտեալ միայն զօրապետի մը հետ ընկերացած ճամբարդութիւն կ'ընէր: Անգամ մ'այսպիսի ճամբարդութեան մը ժամանակ, այնպիսի կայսրան մը կը հասնի, ուսկից մինչեւ հետեւեալ կայսրանը շատ գէշ ճամբով մը կ'երթըցուէր, ու կառքն հաղիւ 3 ժամու մէջ կը հասնէր, անոր համար ճամբարդը հասարակօրէն նոյն տեղը

կառքէն կ'իջնային եւ մօտաւոր զուարճալի անտառի մը մէջէն քալելով աւելի քիչ ժամանակուան մէջ երկրորդ կայսրանը կ'երթային: Կայսրն ալ իր ընկերին հետ նոյնն ընել ուզեց եւ անտառին մէջէն յառաջ երթալով՝ գետակի մ'եզերքն հասաւ՝ որ բաւական լայն էր ու շատ խորունկ կ'երեւար: Ան միջոցին ըստ պատահման գեղացի մը նոյն տեղը գալով՝ կայսրն իրեն հարցուց թէ Ասկէ դիմաց անցնելու կամուրջ մը չկայ:

— Այ, պատասխանեց գեղացին:

— Հապա դուն ինչպէս դիմաց կ'անցնիս, կրկնեց Նիկողայոս:

— Արանց քաջ, ես ջրին մէջ կը մանեմ եւ այնպէս կ'անցնիմ:

— Նաեւ կռնակդ բեռով ալ:

— Այո:

— Քեզի տասը ռուպլի կու տամ՝ եթէ զիս կռնակդ առնուս ու դիմաց անցընես:

Գեղացին սրայման յանձն առաւ եւ զկայսրը շարկեց գետէն դիմաց անցուց:

— Հիմա ընկերս ալ հոս բեր, ըստ կայսրն եւ տասը ռուպլի ալ կ'ընդունիս: Գեղացիը կը հնազանդի եւ զօրապետը կռնակն առած կը սկսի ջրին մէջէն յառաջ գալ. բայց հազիւ թէ գետին մէջտեղը կը հասնի, Նիկողայոս իրեն կը պոռայ: «Յիսուն ռուպլի կ'ընդունիս եթէ զանիկայ վար նետելու ըլլաս»:

Նոյն րոպէին զօրապետն ինքզինքը ջրին մէջ գտաւ:

— Հարիւր ռուպլի կ'ընդունիս եթէ զիս դիմաց տանելու ըլլաս, ըստ զօրապետի:

Գեղացին վնքը նորէն կը շարկէ, բայց հազիւ քանի մը քայլ ալ յառաջ կ'երթայ, եզերքէն նորէն կը հնչէ. «Երկու հարիւր ռուպլի եթէ զանիկայ վար նետես»:

Գեղացիը կը սկսի տարակուսիլ:

— Հինգ հարիւր ռուպլի եթէ զիս եղբր տանիս, կ'ըսէ գարձեալ զօրապետն:

— Ութ հարիւր թէ որ զինքը նետես:

Հինակա՛նը նորէն իր բեռը թող տուաւ, բայց զօրապետն անոր վիզը փաթելուելով՝ վար չինկաւ ու զայրացմամբ պոռաց. «Անիծեալ, քեզի հազար ռուպլի, շուտով զիս ցամաք տար»:

Վերջապէս զինուորականը գետեզրը հասաւ. գեղացին մինչեւ կայսրանն երկու ճամբարդներուն ընկերացաւ եւ հոն իր վարձքն ընդունեցաւ: Նախաճաշէն ետքը զօրապետն իր հաշուեգրքին մէջ հետեւեալ հաշիւն անցուց: Նախաճաշի համար 10 ռուպլի, կայսրը դիմաց անցնելուն համար 10 ռուպլի, զօրապետին բարձրագոյն հաճութեամբ ծանրացած դիմաց անցնելու ծախքին համար 1000 ռուպլի:

Լոնտոնի սպառած կերակրեղէնն:

Անգղիայի քաղիք մը Լոնտոնի մէջ կերուած կերակրեղէնաց լրաց հետեւեալ տեղեկութիւնները կու տայ: Հայտնի է որ Անգղիայի մէջ շատ դարե՛նը կը խմուի. եթէ Լոնտոն մէկ տարուան մէջ խմուած գարե՛նոյն տակաւները վրայէ վրայ դուրին 1000 հատ մէկ անգղիական մղոն բարձրութեամբ սիւներ կը կազմեն: Մայրաքաղաքն այնչափ եզի միս կը սպառու որ եթէ անոր գործածուած եզերը տասնական հատ իրարու ետեւ շարուին 272 անգղիական մղոն (50 ժամու) երկայնութիւն կ'ունենայ: Կերուած ընտանի ու վայրենի հաւեղէններն եթէ իրենց թեւերը տարածեն, 51 արտալար (փծեփ) տեղ չուր իրենէն: Տարուէ տարի սպառուած հացով մեծ բուրգ (բեքֆր) մը կրնայ շինուիլ, որուն խորիւսը 200 քառակուսի եարտ տաւ տարածութիւն ու Լոնտոնի Ս. Պղոսի եկեղեցւոյն երեքպատիկ բարձրութիւնը կ'ունենայ: Քաղքին ամէն տարի գործածած կաթը 25 միլիոն լիտր (փֆ) է: Չկնարանի մէջ տարուէ տարի կը փաճառուի 97 միլիոն աղած ձուկ, 36 միլիոն լոնտոնի ձուկ. 24 միլիոն թիւնիկ (փփփփ) 18 միլիոն լոնտոնի ձուկ. 500 միլիոն ոտարէ (փփփփ) 18 միլիոն լոնտոնի արժեքը 125.000 աղբիւրն է: Ընդ ամէնը Լոնտոն տարին 3000 միլիոն ձկնեղէն կը սպառու որոնց արժեքն 2 միլիոն աղբիւրնի կը հասնի: